

ŻYDZI I PAMIĘĆ O NICH WE WSPÓŁCZESNEJ TOPONIMII POLSKI (REKONESANS)

Słowa tematyczne: Żydzi, nazwa geograficzna, nośnik pamięci, Polska

1. WPROWADZENIE

Żydzi przybywali na ziemię polskie od XI wieku, byli to najpierw kupcy, których obecność jest potwierdzona w źródłach z XI i XII stulecia. Na przełomie XII i XIII wieku zaczęli się osiedlać na Śląsku, a później w głównych miastach innych dzielnic. Pierwsi osadnicy docierali z obszaru niemieckojęzycznego bezpośrednio lub przez Morawy i Czechy. W dokumencie z 1153 roku znajduje się wzmianka o zakupie od Żydów wsi Tyniec i ofiarowaniu jej klasztorowi kanoników regularnych we Wrocławiu. W II połowie XII wieku odnotowana jest należąca do Żydów wieś służebna Sokolniki w Wielkopolsce. W dokumencie z 1226 roku znalazła się informacja o Żydach zamieszkałych w kasztelanii bytomskiej na Śląsku, którzy zapewne zajmowali się uprawą roli. Pod koniec XII i na początku XIII wieku grupy wyznawców judaizmu mieszkaly na Śląsku, w Małopolsce, w Wielkopolsce i na Mazowszu. Pierwsze gminy żydowskie powstawały głównie w grodach książęcych, np. we Wrocławiu, Krakowie, Płocku, Kaliszu. Prawdopodobnie wiązało się to z faktem nadania Żydom statusu „servi camerae” (słudzy skarbu). W 1264 roku Żydzi uzyskali od Bolesława Pobożnego tzw. przywilej kaliski gwarantujący im wiele swobód. Został on w 1334 roku potwierdzony i rozszerzony na całą Koronę przez Kazimierza Wielkiego i był uznawany przez późniejszych władców. W połowie XV wieku osadnictwo żydowskie rozszerzało się na wschód, Żydzi osiedlali się w mniejszych miastach, brali w dzierżawy karczmy, browary i gorzelnie, kredytowali kontrakty zbożowe i handel drewnem oraz potażem. Do końca XVI wieku wciąż napływali imigranci żydowscy z państw niemieckich, Czech i Węgier, a rodziny żydowskie na ziemiach polskich były coraz liczniejsze. Liczbę gmin żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej w tym okresie szacuje się na ok. 200,

a terenami kolonizacji stawały się głównie ziemie wschodnie. Do połowy XVII stulecia liczba żydowskich mieszkańców państwa polsko-litewskiego wzrosła ponad dziesięciokrotnie, dochodząc do 400 tysięcy. Żydzi stanowili wówczas ponad jedną trzecią mieszkańców miast. Z czasem stali się niezastąpionymi pośrednikami między wsią, miastem i dworem szlacheckim, rzemieślnikami, wędrownymi kramarzami. Według danych ze spisu z 1764 roku dawną Rzeczpospolitą zamieszkiwało około 750 tys. Żydów (ok. 550 tys. w Koronie), co stanowiło 7% całego społeczeństwa, z czego trzecia część (ok. 250 tys.) mieszkała na wsiach. Im dalej na wschód, tym odsetek Żydów zamieszkujących na wsi zwiększał się, co miało związek ze słabszą urbanizacją tych dzielnic, ale też posiadaniem przez wiele miast przywilejów *de non tolerandis Judaeis*. Struktura osadnictwa ludności żydowskiej w poszczególnych regionach kraju ulegała przemianom w okresie zaborów, co wynikało z polityki prowadzonej przez rządy państw zaborczych. W zaborze pruskim przywileje osadnicze uzyskiwali głównie Żydzi zamożni, w Galicji więcej Żydów mieszkało na wsi, w zaborze rosyjskim z powodu rugów Żydzi ze wsi koncentrowali się w małych miastach (sztetl), gdzie często stanowili większość mieszkańców. Pierwszy powszechny spis ludności przeprowadzony w 1921 roku wykazał obecność w Polsce 2 mln 850 tys. osób wyznania mojżeszowego, obejmujących w liczącym ponad 25 mln kraju ok. 10,5% obywateli. Zdecydowana większość Żydów zamieszkiwała już wtedy w miastach, a jedynie 5% (nieco ponad 140 tys.) na wsi¹. W okresie II wojny światowej Żydzi stali się obiektem szczególnych represji i prześladowań. Naziści dokonywali masowych wysiedleń, kierowali do prac przymusowych, tworzyli getta, z których później deportowali Żydów do obozów koncentracyjnych, realizowali plan ich masowej zagłady. Trudno określić liczbę Żydów polskich, którzy przeżyli wojnę — dane szacunkowe mówią o ok. 300–420 tys. (Wójcik, 2014; Szuchta, 2015).

2. PRZEDMIOT I CEL BADAŃ

Tysiącletnia historia Żydów w Polsce jest zauważalna nie tylko w postaci zabytków kultury materialnej, wpływu na historię, sztukę, gospodarkę i inne sfery życia, widoczna jest także, choć może nie tak wyraziście, w nazwach geograficznych.

Przedmiotem artykułu są współczesne nazwy miejscowe, terenowe i wodne z obszaru Polski motywowane etnonimem *Żyd* i innymi leksemami związanymi z kulturą żydowską, które stały się nośnikami pamięci. Materiał nazewniczy został wyekscerpowany z „Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych” (PRNG),

¹ Opracowano na podstawie tekstów: Cała i in., 2000; Bergman, 2006; Fijałkowski, 2006; Wirtualny Sztetl, 2009.

skonfrontowany z danymi ze słowników historycznych i onomastycznych, uzupełniony o informacje z innych zasobów. Zaprezentowana zostanie klasyfikacja motywacyjna toponimów, ich chronologia² oraz dystrybucja geograficzna.

Bezpośrednią inspiracją do podjęcia tej tematyki był referat Žanety Dvořákovéj, wygłoszony w 2021 roku na 27. Kongresie ICOS w Krakowie „Neighbours who disappeared: non-settlement names with the element *Žid* (‘Jew’) in Bohemia”, opublikowany później w tomie pokongresowym (Dvořáková, 2023), a dotyczący etnonimu *Žid* w onomastyce czeskiej, oraz dwuczęściowy artykuł Wojciecha Chlebdy „Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans” (2022a, 2022b).

Za W. Chlebdą przyjęto, że:

uznanie jakiejś jednostki języka za nośnik pamięci (w danym wypadku — o Żydach) musi się wiązać z faktem, iż w chwili aktualizacji tej jednostki — jej użycia w mowie czy na piśmie, jej odbioru wzrokowego lub słuchowego — dany człowiek choćby przez chwilę uświadamia sobie (...), że ma ona taki czy inny, bezpośredni czy pośredni, związek z Żydami, żydostwem, żydowskością w tej czy innej ich postaci (językowej, kulturowej, historycznej, obyczajowej, politycznej lub innej). Musi się to wiązać z wydobyciem tego związku z własnej pamięci, która jest rezerwuarem zarówno doświadczeń czysto osobistych, jak też pozyskanej z różnych źródeł wiedzy. Ów moment uświadomienia (sobie) jest więc aktualizacją własnej pamięci, a moment taki (...) zachodząc w umysłach innych jednostek, składa się na pewne continuum, pozwalając na zachowanie społecznej ciągłości pamięci (...) i jest podstawą, a więc i warunkiem, pamięci wspólnotowej (2022a, s. 72–73).

W niniejszym artykule „refleksja pamięcioznawcza spotyka się z refleksją leksykograficzną” (por. Chlebda, 2022a, s. 73) i dodatkowo z refleksją onomastyczną, a nośnikami pamięci są nazwy geograficzne. Elementy żydowskie poszukiwane są w podstawach motywacyjnych toponimów. Nazwy własne, podobnie jak wyrazy pospolite, w sposób oczywisty przywołują wątki żydowskie, np. toponimy z elementem *Žyd-*, nazwy typu *Ki(e)rkut*, niektóre sygnalizują możliwy pośredni związek z żydowskością, np. *Szabasówka* (w tym wypadku nie zawsze mający odzwierciedlenie w motywacji realnoznaczeniowej), są też takie, których związek z żydowskością współcześnie niekoniecznie jest czytelny, np. *Okopisko*. Śladów elementów żydowskich poszukiwano, ustalając bezpośrednią motywację toponimów: nie zawsze wystarczy tu odwołanie się do definicji słownikowej, znaczenia apelatywu leżącego w podstawie nazwy, trzeba też wydobyć okoliczności, zdarzenia, które mogły mieć wpływ na kreację toponimu (por. Chlebda, 2022a, s. 73). W rozważaniach posłużono się modelem pamięci zbiorowej Chlebdy, który wyróżnia jej cztery konstytutywne elementy: „podmiot pamięci (ktoś, kto pamięta),

² Niestety prezentowane dane chronologiczne są ograniczone, gdyż mimo kwerend dla wielu nazw i obiektów terenowych dysponowano tylko dokumentacją z XX wieku.

przedmiot pamięci (to, co jest pamięcią obejmowane, czego pamięć dotyczy), treść pamięci, jej zawartość utkana z materii psychicznej i dana nam w różnych fizycznych relacjach (narracjach), obserwator — ktoś, kto postrzega treść pamięci i o nich w relacjach innych powiadamia” (Chlebda, 2012, s. 111). Składników tych poszukiwano w informacjach dotyczących bezpośredniej motywacji nazw z wykorzystaniem zarówno opracowań onomastycznych, historycznych, portali internetowych, takich jak „Wirtualny Sztetl”, „Cmentarze żydowskie w Polsce” oraz portali gmin, stron prywatnych, blogów, materiałów prasowych.³

3. MATERIAŁ NAZEWNICZY

Chlebda na podstawie kilku współczesnych słowników języka polskiego zgromadził 200 jednostek jedno- i wielowyrazowych, które uznał za „domniemane nośniki polskiej pamięci o Żydach”. Wybrane leksemy (takie, które potencjalnie mogły być tworzywem nazw geograficznych) zgromadzone przez W. Chlebde w tzw. „małym korpusie judaików” (2022b, s. 74–81) zostały skonfrontowane ze współczesnymi nazwami geograficznymi pod kątem ich obecności w podstawach toponimów. Analiza toponimów wykazała zaledwie kilka takich podstaw, a są to: etnonim *Żyd* (i formy pochodne), leksemy: *rabin*, *bóżnica* // *bożnica*, *getto*, *kirkut*, *mykwa*, *szabas*. Ponadto do analiz dodano dwa leksemy spoza korpusu Chlebdy — *okopisko* oznaczające miejsce pochówków, żydowski cmentarz, oraz choronim *Palestyna*. Nie włączono natomiast takich wyrazów jak: *babiniec* ‘miejsce dla kobiet w synagodze’, *Kuczki* ‘żydowskie święto Szałasów’, *macewa* ‘żydowski nagrobek’, *parch* ‘pogardliwe określenie Żyda’, gdyż podstawy toponimów typu: *Babi(e)niec*, *Kuczki*, *Macew*, *Parchatka*, *Parchnica*, *Parchowo* wykazują inne znaczenia, niezwiązane z żydowskością (por. Wolnicz-Pawłowska, 2013, s. 108–119; NMPol V, s. 451–452, VI, s. 423, VIII, s. 303–304). Nie uwzględniono także nazw, które posiadają wtórne znaczenie konotacyjne, np. *Bełżec*, *Jedwabne*, *Majdanek*, *Sobibór*, *Treblinka*, określanych przez Chlebde „onimicznymi nośnikami pamięci o Żydach”, które „utraciły swoją toponimiczną niewinność” (Chlebda, 2022a, s. 77, 2022b, s. 66). Wymagają one odrębnych badań z użyciem innych, bardziej dyskursywnych, metod badawczych.

W analizie zebranego materiału toponimicznego wykorzystane zostaną koncepcje lingwistyki kulturowej oraz lingwistyki pamięci, ale przede wszystkim

³ Tekst nie jest wyczerpującym omówieniem tematu pamięci o Żydach w toponimii z powodu ograniczeń, jakie nakłada artykuł naukowy. Materiał zaczerpnięto tylko z jednego oficjalnego rejestru nazw, słowniki geograficzne, regionalne monografie onomastyczne ujawniają dużo więcej nazw historycznych oraz nazw nieoficjalnych zebranych podczas wywiadów terenowych. Nie uwzględniono tu nazw obiektów miejskich: ulic, placów itp., o podobnej motywacji, gdyż urbanonimia jest bardziej różnicowana przez obecność nazw pamiątkowych i wymaga odrębnych badań w tym zakresie.

metody onomastyczne, które posłużą wydobyciu z nazw pamięci przeszłości. Nazwy geograficzne potraktowane zostaną tu jako jawne, pisane, językowe eksponenty pamięci o Żydach w Polsce (Chlebda, 2019, s. 14), nośniki długotrwałej pamięci zbiorowej, które konstytuują pamięć kulturową (Rejter, 2016, s. 34–39).

Ze zbioru współczesnych polskich nazw geograficznych wyekscerpowano ogółem 306 toponimów (78 odnosi się do miejscowości i ich części, 228 do obiektów fizjograficznych), które poddano dalszej weryfikacji pod kątem możliwych związków z pamięcią o Żydach.

Toponimy te mają różnoraki status, są wśród nich nazwy urzędowe (93), nazwy zestandaryzowane, tzn. takie które zostały zweryfikowane przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych na początku XXI wieku (44) oraz nazwy niestandaryzowane (169) pochodzące ze współczesnych map topograficznych i wywiadów prowadzonych w terenie przez geodetów w latach 2012–2014. Większość nazw, zwłaszcza terenowych, ma jedynie poświadczenie z końca XX stulecia z map topograficznych lub z wywiadów terenowych, nieliczne pojawiają się na mapach topograficznych wydawanych przez Wojskowy Instytut Geograficzny głównie w latach 30. XX wieku. Analizując nazwy i szukając ich poświadczeń, udało się ustalić wcześniejsze potwierdzenia jedynie w wypadku niektórych. Dobrą dokumentację mają nazwy miejscowości samodzielnych — wsi lub dawnych wsi, także nazwy wodne, natomiast nazwy miejscowości niesamodzielnych, nazwy terenowe, zwłaszcza małych obiektów, są słabo udokumentowane.

4. TOPONIMICZNE NOŚNIKI PAMIĘCI O ŻYDACH

4.1. Nazwy z elementem *Żyd-*

Wśród „judaików toponimicznych” dominują nazwy pochodzące od etnonimu *Żyd* i wyrazów pochodnych (46 nazw miejscowych i 169 nazw terenowych). Leksem ten, notowany w źródłach pisanych od XIV wieku, jest zapożyczeniem ze starowłoskiego *giudio* ‘żyd’, to z kolei od łac. *iudeus*. Do języka polskiego dostał się zapewne za pośrednictwem czeskim (SEBor 759, por. też Stieber, 1966, s. 33–34) i oznaczał człowieka, mężczyznę należącego do narodu izraelskiego i wyznającego religię mojżeszową, podobnie jak *Żydowin* (XIV wiek). W tym samym czasie zanotowano także przymiotnik *żydo(w)ski* w znaczeniu ‘należący do żydowskiej wspólnoty narodowej i religijnej, dotyczący Żydów, związany z Żydami’ (Sstp XI, s. 607–610).

Żyd jako drugie określenie po imieniu, czyli już jako jednostkowa nazwa osobowa pojawia się na początku XV wieku, inne derywowane nazwy osobowe notowane w staropolszczyźnie to: *Żydek*, *Żydko* (XIV), *Żydowczyc(z)*, *Żydowczyn*, *Żydowic(z)*,

Żydowiec (XV), *Żydowin* (XIII), *Żydówka* (XV, np. Jasco Żydowka), *Żydowowic* (XV), *Żydowski* (XIV), *Żydziec* (XIV) (SSNO VI, s. 374–377). Słownik nazwisk opracowany przez Kazimierza Rymuta notuje ok. 50 nazwisk od tej podstawy (RymSEN II, s. 766). Współcześnie *Żyd* jako nazwisko nie występuje, wysoką frekwencję ma natomiast *Żydek* (2912 nosicieli) (ISNP).⁴

Nazwy miejscowe z podstawą *Żyd-* pojawiają się w Polsce już w pierwszej połowie XIII wieku⁵, jednak do końca XVI stulecia jest ich niewiele. Dokumenty wzmiankują wtedy cztery wsie *Żydowo*, w historycznej Wielkopolsce (włkp., Godziesze Wielkie, Kołaczkowo, Rokietnica, Śmigiel⁶). Można przypuszczać, że były to pierwsze osady żydowskie w państwie Piastów. W XIV wieku odnotowano pięć kolejnych: trzy wsie w Wielkopolsce — *Żydowo* (włkp., Czarniejewo); *Żydowo* (kuj.-pom., Lubraniec); *Żydowo*, dziś *Żydówko* (włkp., Łubowo) i dwie w Małopolsce — *Żydów* (młp., Igołomia-Wawrzeńczyce); *Żydowo*, dziś *Żydówek* (święt., Kije). W XV wieku zapisano dwie miejscowości: *Żydowsko*, dziś *Żydowskie* w Małopolsce (os., podk., Krempna) oraz *Żydowo*, dziś *Żydówek* w Wielkopolsce (os., kuj.-pom., Lubraniec). W XVI wieku kolejne, m.in. *Żydowo* w Małopolsce (przys., święt., Kije), *Wolę Żydowską // Żydową Wolę*, dziś *Żydy* (wś, maz., Radzanów). Ogółem dokumentację wcześniejszą niż XX-wieczną ustalono dla ponad 20 toponimów, zdecydowana większość udokumentowana jest dopiero w XX wieku.

Nazwy geograficzne z elementem *Żyd-* są zróżnicowane pod względem formalnym, wśród nich można wyodrębnić:

– formacje singularne (afiksalne) — *Żydział* (cz. lasu, śl.), *Żydawka* (pot., dśl.), *Żydzino* (przys. Bukówka, pom.)⁷, *Żydolec* (las, maz.), *Żydzilczyk*⁸ (pot., podk., Krempna), *Żydowiec* (cztery obiekty: cz. wsi Chwałki, święt.; os., łódz.; wzgórze, lubel.; p., święt.), *Żydowina* (cmentarz, śl.), *Żydowizna* (dwa obiekty: las, podl.; kamieniołom, lubel.), *Żydownia* (cz. lasu, śl.), *Żydowa* (cz. wsi Piekielnik, młp.), *Żydowo* (15 obiektów: przys., maz.; wś i jez., lubus.; cz. mta i wś, kuj.-pom.; wś, warm.-maz.; dwie cz. wsi, cztery wsie oraz łąka, włkp.; dwie wsie, zpom.), *Żydowszczyzna* (dwie łąki, podl.), *Żydów* (wś, włkp.; wś, młp.; przys. Żydówka,

⁴ Warto wspomnieć, że badania nad żydowskimi antroponimami mają swoją długoletnią historię, np. staropolskie nazwy osobowe Żydów opracowała Magdalena Sitarz (2002), szczegółowe badania nad antroponimią Żydów na Białostocczyźnie przeprowadziła Zofia Abramowicz (2003, 2010).

⁵ Dane odnoszące się do chronologii najstarszych nazw pochodzą z kartoteki NMPol.

⁶ Dane dotyczące rodzajów obiektów i lokalizacji (województwo, gmina) z PRNG.

⁷ Nazwa zapisywana w źródłach niem. jako *Zidinon* (1288), *Seddyne* (1492) traktowana jako niejednoznaczna genetycznie, może słowiańska, o niewykluczonym związku z etnonimem Żyd (por. Chłudziński, 2007, s. 406).

⁸ Nazwa niestandardyzowana, spolonizowana fonetycznie i graficznie oddająca formę łemkowska **Żydwiczyk*, utworzona od n. m. *Żydowskie* (pol. -ow- oddaje łemk./ukr. -iw-).

święt.; cz. wsi Goleszów, śl.), *Żydówek* (dawniej *Żydowo*, wś, święt.; os. Rabinowa, kuj.-pom.), *Żydówiec* (cz. lasu, maz.), *Żydówka* (13 obiektów: wzgórze, kuj.-pom.; zbocze, cz. wsi, łąka i staw, lubel.; przys., łąka, p. i dwie góry, młp.; cz. lasu i łąk, maz.; łąka, podl.), *Żydówko* (wś, wlkp.; przys. Wierchomina⁹, zpom.), *Żydzioł* (cz. lasu, maz.), *Żydyszczce Pierwsze*, *Żydyszczce Drugie* (części lasu, podk.);

– formacje od wyrażen przyimkowych zawierających n. m. — *Podżydów*¹⁰ (cz. wsi Glew, młp.), *Przedżydowie*¹¹ (cz. wsi Karwin, młp.);

– formacje przymiotnikowe — *Żydowski* (2), *Żydowskie* (ogółem 18 obiektów: cz. lasu, pola, półwysep, łąka, lubel.; dwa pola, łódz.; dwa pola, młp.; las, os., leśn., łąki, dwa pola, podk.; cz. wsi, podl.; cz. wsi, łąki, cz. lasu, święt.), *Pożydowskie* (cz. lasu¹² i łąki¹³, podk.; pola, święt.);

– formacje pluralne — *Żydowce*, *Żydowce-Klucz* (części Szczecina, zpom.), *Żydówki* (łąka, święt.), *Żydy* (wś, maz.; wś warm.-maz.¹⁴), *Nowa Łąka-Żydy* (cz. Wolbromia, młp.), *Żydky* (przys. Biertowic, młp.; uroczysko, lubel.);

– zestawienia z członem przymiotnikowym — *Żydkowe Doły* (wąwozy, lubel.), *Góra Żydowa* (wzgórze, opol.), *Jezierwy Żydowe* (starorzecze, podl.), *Żydowa Góra* (trzy wzgórza, podl.; g., śl.), *Bagien Żydowski* (bagny, lubel.), *Beskid Żydowski* (pasmo górskie, podk.), *Dział Żydowski* (g., podk.), *Gościniec Żydowski* (droga, maz.), *Góra Żydowska* (cz. Dynowa, podk.; wzgórze, pom.; wzgórze, wlkp.; g., podk.), *Górki Żydowskie* (g., śl.), *Góry Żydowskie* (wzgórza, wlkp.), *Jaskinia Żydowska* (jaskinia, święt.), *Jezioro Żydowskie* (jez., lubus.), *Kolonia Żydowska* (kol. Parzniewic, łódz.), *Kuchary Żydowskie* (wś, maz.), *Kut*¹⁵ *Żydowski* (polana, podk.), *Kutek Żydowski* (polana, podk.), *Kuty Żydowskie* (cz. lasu, podk.), *Las Żydowski* (las, lubel. oraz trzy części lasu, podk.), *Łąka Żydowska* (polana, lubel.), *Łąki Żydowskie* (łąka, lubel.), *Łopiennik Żydowski* (polana, podk.), *Most Żydowski* (most, wlkp.), *Pasika*¹⁶ *Żydowska* (cz. lasu, podk.), *Staw Żydowski* (staw, wlkp.), *Wał Żydowski* (wał, wlkp.), *Wąwóz Żydowski* (wąwóz, młp.), *Wola Żydowska*¹⁷ (wś, święt.), *Zrąb Żydowski* (cz. lasu, podk.), *Żydowska Dolina* (dwie

⁹ W XIX w. n. niem. *Sydowwiese* NMPol (kartoteka).

¹⁰ Por. n. m. *Żydów*.

¹¹ Por. n. m. *Żydów*.

¹² Por. *pożydowski* ‘pozostały po Żydach, taki który należał do Żyda albo do Żydów’ (SJPDor); ‘o mieniu: pozostały po Żydach, którzy zginęli w czasie II wojny światowej’ (SJPPWN).

¹³ Por. n. m. *Żydowskie*.

¹⁴ Nazwa genetycznie prus. zapisywana jako *Schieden*, *Sydden*, *Sidden*, po wojnie ustalono n. *Żydy* NMPol (kartoteka).

¹⁵ *Kut*, *Kutek*, *Kuty* — formy łemkowskie (niestandardyzowane), por. pol. *kąt*.

¹⁶ *Pasika* ‘zrąb, miejsce, gdzie wyrąbano las pod uprawę’ (Rieger, 1995, s. 96, 153), forma łemkowska (niestandardyzowana), por. pol. *pasieka*.

¹⁷ Od n. m. *Żydów*.

doliny, młp. i maz.), *Żydowska Dołyna*¹⁸ (jar, podk.), *Żydowska Droga* (siedem dróg, duktów, dśl.; młp.; maz.; święt.), *Żydowska Góra* (11 wzgórz i gór, dśl.; kuj.-pom.; lubel.; łódz.; młp.; podk.; śl.; święt.), *Żydowska Górka* (grodzisko, wlkp.), *Żydowska Jama* (jar, podk.), *Żydowska Komora*¹⁹ (jar, podk.), *Żydowska Krew* (uroczysko, lubus.), *Żydowska Niwa* (pole, podk. i cz. lasu, święt.), *Żydowska Poręba* (cz. lasu, święt.), *Żydowska Rowiń* (pole, podk.), *Żydowska Studnia* (cz. lasu, podl.), *Żydowski Beskid* (przełęcz, podk.), *Żydowski Borek* (cz. lasu, maz.), *Żydowski Bród* (os., wlkp.)²⁰, *Żydowski Cmentarz* (uroczysko, kuj.-pom.), *Żydowski Dół* (wąwóz, lubel.; łąka, maz.; parów i wąwóz, święt.), *Żydowski Dukt* (droga, łódz.), *Żydowski Folwark* (pole, młp.), *Żydowski Grunt* (łąki, lubel.), *Żydowski Horb*²¹ (g., podk.), *Żydowski Jar* (wąwóz, święt.), *Żydowski Kąt* (uroczysko, maz.), *Żydowski Las* (pięć części lasu, podk.; młp.; podl.; warm.-maz.), *Żydowski Potok* (dwa potoki: śl.; wlkp. oraz jar, podk.), *Żydowski Rów* (dwa rowy, wlkp.), *Żydowski Zagajnik* (dwie cz. lasu, lubel.), *Żydowski Zrąb* (cz. lasu, podk.), *Żydowski Żleb* (żleb, młp.), *Żydowskie Bagno* (dwa bagna, lubel.; podl.), *Żydowskie Berdo* (g., podk.), *Żydowskie Cięcie* (cz. lasu, lubel.), *Żydowskie Doły* (wąwóz, lubel.), *Żydowskie Górki* (cz. lasu, święt. i dwa wzgórza, wlkp.), *Żydowskie Góry* (cz. wsi, wlkp. oraz dwa wzgórza, święt. i wlkp.), *Żydowskie Miasto* (przys. i las, młp.), *Żydowskie Morgi* (cz. lasu, podk.); *Żydzia Góra* (wzgórza, kuj.-pom. i śl.), *Żydzia Górka* (wzgórze, wlkp.); *Pożydowskie Pole* (pole, maz., Gielnów);

– zestawienia z wyrażeniem przyimkowym zawierającym toponim — *Droga na Żydów* (droga, łódz.), *Schronisko w Żydowskiej Górze* (jaskinia, śl.), *Wąwozy pod Żydowem* (wąwozy, zpom.);

– złożenie *Żydogarbek* (g., podk.).

Wśród obiektów terenowych tak nazywanych są bagna, drogi, dukty, góry, jary, lasy, pola, łąki, potoki, wzgórza; 99 nazw pochodzi z wywiadu terenowego, więc są one współcześnie używane przez mieszkańców.

Nazwy miejscowe z podstawą *Żyd-* motywowane są bądź osadnictwem żydowskim w danej miejscowości, bądź własnością — Żydzi byli właścicielami, wierzycielami, dzierżawcami gruntów, fabryk, karczem, gorzelni, destylarni itp. Dla nielicznych nazw z tą podstawą udało się ustalić bezpośrednią motywację, np.: *Kuchary Żydowskie*, człon dyferencyjny *Żydowskie* w nazwie oficjalnej funkcjonuje od początku XX wieku²² i nawiązuje do Żydów licznie tu mieszkających

¹⁸ *Dołyna* — forma bojkowska (niestandardyzowana).

¹⁹ Od n. m. *Żydowskie*.

²⁰ Dawniej n. niem *Judenfurth* (1845) SENGŚ.

²¹ *Horb* — forma bojkowska (niestandardyzowana), por. pol. *garb*.

²² Nazwa *Kuchary* notowana od XIII w., w XV w. *Kuchary Stare*, w XX *Kuchary Żydowskie*, obok wieś *Kuchary Królewskie* (NMPol V, s. 447).

w XIX i XX wieku. Wieś wykupił w 1817 roku zamożny rabin Salamon Posner, który założył w niej fabrykę sukna, dwa domy modlitwy i osiedlił kolonistów żydowskich²³; *Żydowo* (gm. Jednorozec), mieszkali tu Żydzi od XVIII wieku (Kmoch, 2020); *Kut Żydów*, dawna część wsi Zyndranowa, gdzie mieszkali Żydzi (por. Słabczyński, 2023, s. 319); *Żydowskie* (Jedlicze), pod koniec XIX wieku nabył tu dobra Żyd Mojżesz Kudler²⁴.

Dużą grupę toponimów z podstawą *Żyd-* stanowią miejsca po dawnych cmentarzach żydowskich, np.: *Góra Żydowska* (gm. Złotów); *Góra Żydowska* (Czarnków), stary cmentarz żydowski założony w XVIII wieku, zniszczony przez Niemców; *Pożydowskie*, pola (Łagów); *Żydowina*, nieistniejący cmentarz żydowski, założony w 1815 roku, zdewastowany przez nazistów w czasie II wojny światowej, obecnie na jego miejscu znajduje się cmentarz żołnierzy radzieckich²⁵; *Żydowizna*, stary cmentarz żydowski w Józefowie istniejący od XVIII wieku²⁶; *Żydowo*, część Włocławka, był tu cmentarz założony w XIX wieku, obecnie w tym miejscu znajduje się szkoła (Bielawski, b.d.); *Żydowskie Góry* (Rawicz), dawny cmentarz żydowski założony w XVIII wieku; *Żydowska Góra* (Wejherowo), *Żydowska Górka* (Rogoźno); *Żydowskie Górki* (Odolanów); *Żydowskie Góry* (Pniewy). Rozmieszczenie nazw utworzonych od leksemu *Żyd-*, przym. *żydowski* odnoszących się do dawnych cmentarzy żydowskich prezentuje rys. 2.

Nazwy terenowe z tymi podstawami motywowane są także tragicznymi wydarzeniami z okresu II wojny światowej lub wcześniejszymi, np.: *Jaskinia Żydowska*, stanowiła prawdopodobnie miejsce schronienia dla ludności żydowskiej²⁷; *Las Żydowski*, ukrywali się tu Żydzi ze Strzyżowa²⁸; *Most Żydowski*, miejsce po moście budowanym przez Żydów w ramach prac przymusowych podczas II wojny światowej nad rzeką Wirenką²⁹; *Żydki*, miejsce ukrywania się Żydów w Wolskim Borze³⁰; *Żydowska Droga*, nazwa zapewne związana z przesiedleniem Żydów z Sadownego do getta w Stoczku; *Żydowska Droga*, w czasie II wojny światowej Żydzi budowali tu drogę na Święty Krzyż³¹; *Żydowska Jama*, *Żydowska*

²³ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/1782-kuchary-zydowskie/99-historia-spoleczności/137557-historia-spoleczności> (dostęp: 27.11.2024).

²⁴ <http://jedlicze.archiwum-jedlicze.sam3.pl/node/1119.html> (dostęp: 27.11.2024).

²⁵ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/453-wodzislaw-slaski/114-cmentarze/39016-cmentarz-zydowski-w-wodzislawiu-slaskim-ul-ofiar-oswiecimskich> (dostęp: 27.11.2024).

²⁶ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/j/722-jozefow-woj-lubelskie/114-cmentarze/15052-cmentarz-zydowski-w-jozefowie-ul-kamienna-przy-kamieniolomach> (dostęp: 27.11.2024).

²⁷ <https://jaskiniepolski.pgi.gov.pl/Details/Information/663> (dostęp: 27.11.2024).

²⁸ <https://zapomniane.org/miejscze/wysoka-strzyzowska-draby/> (dostęp: 27.11.2024).

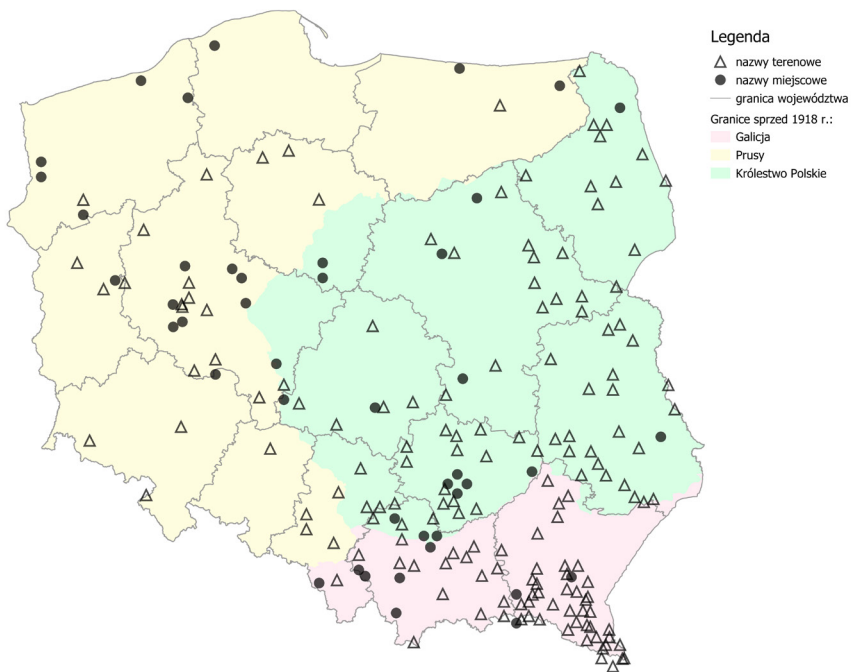
²⁹ PRNG.

³⁰ PRNG.

³¹ <https://www.swietykrzyz.pl/kategorie/droga-krzyzowa-na-krolewskim-szlaku> (dostęp: 27.11.2024).

Góra, ukrywali się tu Żydzi z Leszczawy Dolnej i Leszczawki³²; *Żydowski Jar*, miejsce, gdzie rzekomo rozstrzelano dwu Żydów (Turczyńska, 2019); *Żydowski Zagajnik*, miejsce schronienia Żydów, nadal są tu ślady po ziemiankach, w których ukrywali się podczas wojny³³; *Żydówka*, pomnik na półwyspie jez. Grodno postawiony w 1970 roku „w hołdzie kobietom narodowości żydowskiej ofiarom hitlerowskiego faszyzmu filii obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945” przez społeczeństwo powiatu toruńskiego³⁴; *Żydowski Żleb*, w tym miejscu w Tatrach zginął w 1925 roku żydowski turysta Kurt Langfeldes³⁵.

Rozmieszczenie geograficzne wszystkich toponimów z elementem *Żyd-* obrazuje rys. 1.

Rys. 1. Toponimy z elementem *Żyd-*
(oprac. Paweł Swoboda)

³² <https://teatrn.pl/ar-oplakiwanie/2-sierpnia-1942-dystrykt-krakow-okupacyjny-powiat-jaroslaw-bircza/> (dostęp: 27.11.2024).

³³ <http://wikimapia.org/7338744/pl/%C5%BBydowski-zagajnik> (dostęp: 27.11.2024).

³⁴ „Filia obozu Stutthof (KL) w Grodnie”, 2024.

³⁵ „Honoratka (Tatry)”, 2023.

Nagromadzenie tego typu nazw zaobserwować można na obszarze dawnej Galicji oraz Królestwa Polskiego. Nieliczne nazwy występują na terenie Śląska, zastąpiły one z reguły wcześniejsze nazwy niemieckie z członem *Juden-*: *Żydowo* dawniej *Judenlüge*, *Żydowska Góra* dawniej *Judenberg*, *Żydowski Bród* dawniej *Judenfurth*, *Żydowski Potok* dawniej *Juden Bach*. Podczas wymiany etniczno-kulturowej do jakiej doszło po II wojnie światowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych, część nazw z członem *Juden-* w transpozycji na język polski, element ten utraciła, np. *Judenberg*, dziś *Palecznica* (cz. wsi Domecko, opol.), *Juden*, przejściowo *Żydy*, urzędowo ustalono n. *Czarna Góra*³⁶ (os., warm.-maz.), *Judendorf*, przejściowo *Żydy*, dziś *Warszewo*³⁷ (wś, warm.-maz.). Niekiedy zmieniano też nazwy ustalone urzędowo, np. *Sieden*, w latach 1945–1983 *Żydy*, później *Mazurowo* (wś, warm.-maz.). Z jednej strony na tych terenach mamy do czynienia z „transmisją treści pamięci zbiorowej” (por. Wójcicka, 2019, s. 78), z drugiej ze świadomą rezygnacją z takiego nawiązania. Na obszarze Prus Wschodnich polskie nazwy ustalone po II wojnie światowej nawiązują fonetycznie do niemieckich adaptacji nazw z reguły genetycznie bałtyckich, pruskich, np. *Żydowo*, niem. *Siddau* (< prus. *Seduwo*). Na Pomorzu natomiast nazwy miejscowe zaadaptowane w formie *Żydowo*, *Żydzino*, *Żydowce* są genetycznie niejednoznaczne, łączone z rodem *von Sydow*, słow. przym. **židb* ‘wilgoć’, ich związek z etnonimem *Żyd* jest raczej wątpliwy, choć niewykluczony³⁸. Warte odnotowania jest też istnienie gniazda nazewniczego związanego z n. osady *Żydowskie* (podk., Krempna), dawniej *Żydówka*, założonej w XV wieku na prawie wołoskim, zamieszkiwanej niegdyś przez Łemków (o bezpośredniej motywacji nazwy brak jest informacji). Nazwa leśn. *Żydowskie*, nazwy terenowe *Góra Żydowska*, *Pożydowskie*, *Żydowska Komora*, *Kiczera Żydowiańska*, *Żydzilczyk* pochodzą od nazwy tej miejscowości.

Porównując anojkonimy polskie (169) i czeskie (570) z elementem *Żyd-* // *Žid-*, trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na ich mniejszą liczebność w Polsce. Wynika to z faktu, że dane polskie i czeskie reprezentują inny przedział czasowy i w inny sposób były pozyskiwane. Nazwy czeskie zbierane były w latach 1963–1980, pochodzą z wywiadów terenowych, natomiast nazwy polskie gromadzone były dopiero na początku XXI wieku, a ich źródłem były głównie mapy topograficzne, w mniejszym stopniu wywiad terenowy. Czeski materiał ma jeszcze ten dodatkowy walor, że zawiera informacje o bezpośredniej motywacji nazwy, w zasobach PRNG takie informacje dodatkowe pojawiają się sporadycznie. W anojkonimii czeskiej najczęściej występują nazwy jednoczłonowe typu: *Židovna*, *Žid*, *Židův*, *Židovka*, *Židák* (toponim odnoszący się głównie do żydowskich cmentarzy) i *Židovský*, natomiast w materiale polskim dominują zestawienia

³⁶ *Juden* (1780), *Żydy* (1946), *Czarna Góra* (1951) NMPol II, s. 180.

³⁷ *Judendorf* (1336), *Żydowo* (1946), *Warszewo* (1951) NMPol (kartoteka).

³⁸ Ślady żydowskie w historycznej toponimii pomorskiej omawia Andrzej Chłudziński (2007).

dwuczłonowe od przym. *żydowski* i apelatywu określającego obiekt fizjograficzny (bagny, dół, droga, góra, las, itp.), co ma związek z materiałem źródłowym, którym były mapy, w mniejszym stopniu „żywa mowa” charakteryzująca się eliptycznością. W nazwach polskich i czeskich spotykamy podobne motywacje (własność, tragiczne wydarzenia, istnienie cmentarzy). W materiale czeskim wyróżniają się toponimy o charakterze metaforycznym oznaczające miejsca biedne, oddalone, których w Polsce nie zidentyfikowano (por. Dvořáková, 2023, s. 100, 104–110, 117).

4.2. Nazwy od ap. *bóznica* // *božnica*

Leksem *bóznica*, też *božnica* ‘żydowski dom modlitwy, synagoga’ został odnotowany już w XV wieku. Używany był również w szerszym znaczeniu ‘świętynia niekatolicka, pogańska, mahometańska, prawosławna, protestancka’ w XV–XVII wieku (SEBań I, s. 71). Niewiele jest toponimów utworzonych od tej podstawy, zaledwie pięć: *Božnica*, część lasu (podk., Solina), *Božnica*, wąwóz (święt., Dwikozy), *Kolo Bóžnicy*, część Baranowa Sandomierskiego (podk.), *Pod Bóžnicą*, część Wiślicy (święt.), *Na Božnicy*, pola (podk., Miejsce Piastowe). Tylko dla dwóch spośród nich udało się ustalić bezpośrednią motywację odwołującą się do świątyni żydowskich — nazwa *Kolo Bóžnicy* nawiązuje lokalizacyjnie do nieistniejącej już synagogi w Baranowie Sandomierskim, a nazwa *Pod Bóžnicą*, wskazuje na położenie względem nieistniejącego żydowskiego domu modlitwy w Wiślicy.

4.3. Nazwy od ap. *getto*

Wyraz *getto* pochodzi z języka włoskiego. Była to pierwotnie nazwa dzielnicy w Wenecji, którą z nakazu władz od XVI wieku zamieszkiwali Żydzi (WSJP). Apelatyw ten jest notowany dopiero w XX-wiecznych słownikach języka polskiego i ma kilka znaczeń: ‘część miasta zamieszкана przez mniejszość narodową, rasową lub religijną’; ‘w czasie II wojny światowej: przymusowo zamknięta dzielnica żydowska’; ‘odizolowana społeczność, rządząca się własnymi prawami, niechętna ludziom z zewnątrz’ (SJPPWN). W PRNG odnotowano dziesięć nazw części miejscowości i dawnych miejscowości, dziś niezamieszkanymi. Nie udało się ustalić bezpośredniej motywacji dla tych nazw, nie nawiązują one raczej do zamkniętych dzielnic żydowskich tworzonych przez Niemców w okupowanej Polsce, bo te tworzono głównie w miastach. Możliwe jednak, że *getto* ma tu znaczenie przenośne ‘miejsce z ciasną zabudową, dużą liczbą mieszkańców’ — aluzyjnie nawiązujące do getta warszawskiego (por. Buczyński, 1997, s. 196). Niewykluczone, że dawniej mieszkali tam Żydzi, choć miejscowości te nie występują na mapach przedwojennych. Nazwa *Getto*, część Kępic (maz.,

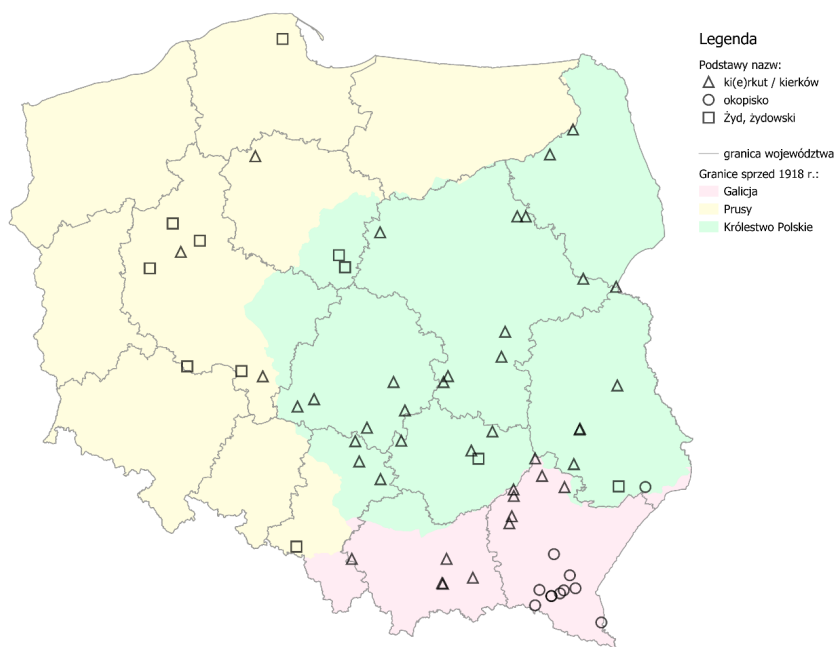
Sieciechów) może odnosić się do obszaru wydzielonego w 1941 roku, w którym przebywało ok. 300 Żydów, później przesiedlonych do getta zbiorczego w Kozienicach (Pietrasiewicz, b.d.). O nazwie *Geto*, części wsi Gawrony (łódz., Sławno), brak jest danych, natomiast w monografii o historii gminy, zawarta jest notka, że we wsi Gawrony przed wojną mieszkały dwie rodziny żydowskie, które na początku wojny zostały wywiezione do getta w Opocznie, a później do Auschwitz (Łuczkowski, 2017, s. 71). Według danych ze spisu w 1921 roku w dwu wsiach, których częściami są *Getta*, mianowicie w Hnatkowicach (podk., gm. Orły) mieszkało siedem osób wyznania mojżeszowego (Sk XIII, s. 32), a w Śmiłowicach (młp., Nowe Brzesko) odnotowano siedmiu Żydów (Sk III, s. 62). O pozostałych *Gettach* (cz. wsi Zbeltowice i Baranów, świąt., gm. Bejsce i Skalbmierz; cz. wsi Grodzisko i Lisy oraz dwóch uroczysk-dawnych miejscowości, warm.-maz., gm. Banie Mazurskie, Morąg, Braniewo) brak jest informacji.

4.4. Nazwy od ap. *kirkut* i jego wariantów

Dość charakterystycznymi elementami krajobrazu kulturowego naszego kraju były cmentarze żydowskie³⁹. Po 1939 roku doszło do ich zniszczenia w ogromnej skali, były dewastowane przez Niemców, miejscową ludność oraz powojenne władze. Część przestała istnieć i jedynym śladem po nich są toponimy, zamieszczane tablice informacyjne, oznakowania w ramach inwentaryzacji prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz władze lokalne. W języku polskim na określenie cmentarza żydowskiego używany był i nadal jest wyraz *kirkut* (od XIX wieku), także w różnych wariantach *kierkot* (od XVII wieku), *kierkut*, *kierków*. Pochodzi on od niem. regionalizmu *kirch-kot* (por. niem. *kot* 'błoto') i jest „ironiczną” przeróbką niem. *kirch-hof* 'cmentarz chrześcijański' (por. SEBań I, s. 590). Dla Żydów wyraz ten ma zabarwienie pejoratywne, choć takiego kwalifikatora w odniesieniu do tego wyrazu we współczesnych słownikach języka polskiego nie ma (por. WSJP). PRNG zawiera ponad 40 toponimów utworzonych od tego leksemu (i jego wariantów): *Kierchów* (las, młp.), *Kierchówek* (las, wlkp.), *Kierkowo* (pole, wlkp.), *Kierków* (ogółem 14 obiektów: dwie części wsi, cz. Radomska oraz pole, łódz.; cmentarz, cz. wsi, g., wzgórze, młp.; łąka, maz.; cz. wsi, cz. lasu, świąt.; cz. wsi, pole, g., śl.), *Kierkut* (13 obiektów: cmentarz, łódz.; kol., cztery pola, maz.; cmentarz, las, cz. lasu, dwa wzgórze, podk.; wzgórze, podl.; pole, świąt.), *Kierkutek* (cz. lasu, maz.), *Kierkuty* (łąka, lubel.; cmentarz, podl.; łąka, podk.), *Kirkut* (sześć obiektów: cmentarz,

³⁹ Do dziś mam w oczach piękny, majestatyczny obraz cmentarza żydowskiego w Chęcinach (widziany we wczesnym dzieciństwie), położonego na północnym zboczu Góry Zamkowej, u stóp zamku królowej Bony.

kuj.-pom.; park, lubel.; cz. lasu i cmentarz, maz.; uroczysko, podk.; cz. lasu, podl.) oraz *Stary Kirkut* i *Nowy Kirkut* (uroczyska, lubel.), które odnoszą się współcześnie do różnych obiektów terenowych, ale ich nazwy wprost sygnalizują pierwotny charakter tych miejsc. Tylko dla dziewięciu obiektów tak nazwanych w PRNG pojawia się w uwagach notka o cmentarzu żydowskim, natomiast informacje o lokalizacjach zniszczonych cmentarzy zawarte na stronach internetowych „Wirtualny Sztetl”, „Cmentarze żydowskie” pozwalają przypisać do nich większość tych toponimów⁴⁰. Nazwy te, funkcjonujące w obiegu oficjalnym, na mapach topograficznych (13 spośród nich ma charakter urzędowy, 10 zestandaryzowano, 19 ma status niestandardyzowanych) pozostają trwałym nośnikiem pamięci. Rozmieszczenie geograficzne toponimów od ap. *kirkut* i jego wariantów prezentuje Rys. 2.

Rys. 2. Toponimy oznaczające cmentarze żydowskie

(oprac. Paweł Swoboda)

⁴⁰ Niektóre tego typu toponimy odnoszą się do cmentarzy ewangelickich lub innych niezwiązanych z Żydami, np. *Kierchówek*, las, śl., Kochanowice i nie zostały uwzględnione w danych statystyczno-geograficznych.

4.5. Nazwa od ap. *mykwa*

Apelatyw *mykwa* 'rytualna łaźnia żydowska' pochodzi z języka jidysz (< hebr. *mikawāh* 'miejsce zgromadzenia, zbiornik wodny') i notowany jest w języku polskim od XIX wieku (SEBań II, s. 232). Jednostkowa nazwa terenowa *Mykwa* (bagnó, maz., Kotuń), zapisana na współczesnych mapach, nawiązuje, jak się wydaje, do znaczenia leksemu hebrajskiego. Czy wiąże się ze znaczeniem jidyszowym, czy jest śladem obecności Żydów, czy była tu rytualna łaźnia? We wsi Łączka, obok której położone jest bagno, Niemcy utworzyli przejściowy obóz pracy dla Żydów, którzy byli zatrudnieni przy regulacji rzeki Kostrzyń. Na wydzielonym polu, otoczonym drutem kolczastym i rowem, postawiono baraki, a obóz działał ponad rok (por. Grabowska, 2008), więc związku z pamięcią o Żydach wykluczyć nie można.

4.6. Nazwy od ap. *okopisko*

Leksem *okopisko* 'cmentarzysko' odnotowany został w „Słowniku staropolskim” i opatrzono go jednym cytatem z 1434 roku („Cessio fundi certi in Cleparow ante portam dictam *okopisko żydowskie*”) z adnotacją „może już *nomen proprium*” (Sstp VII 558). Linde w swoim słowniku notuje *okopisko* jako 'miejsce okopane, szczególnie cmentarz żydowski' (SL II 500), w SJPDor apelatyw ten także się pojawia w znaczeniu 'miejsce odgraniczone, wyznaczone na chowanie zmarłych (szczególnie o cmentarzu żydowskim)', ale z kwalifikatorem „dawne”. Odnotowano ogółem 11 obiektów o nazwach utworzonych od tej podstawy (i podobnych): *Okopisko* (7), w formie wyrażen przyimkowych *Koło Okopiska*, *Za Okopiskiem* oraz *Okopiszcze* i *Okopowisko*. Prawie połowa nazw ma charakter urzędowy (5), druga część niestandardyzowany. Wszystkie nazwy typu *Okopiska* (6), określające wzgórze, wzniesienia oraz *Okopisko*, nasyp w woj. dolnośląskim i lubuskim, odnoszą się do budowli militarnych, okopów, umocnień z okresu wojen światowych, nie do cmentarzy żydowskich, więc nie są brane tu pod uwagę. Dla kilku obiektów w PRNG pojawia się adnotacja, że jest to stary cmentarz żydowski lub miejsce po starym cmentarzu żydowskim, np. *Okopisko* (wzgórze, park, podk.). Dla wielu taką motywację udało się ustalić, np. *Okopisko* (p., podk.), dawny cmentarz żydowski⁴¹, *Koło Okopiska* (podk.), pole położone koło cmentarza żydowskiego⁴², *Za Okopiskiem*, część Tomaszowa Lubelskiego

⁴¹ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/t/1919-tyrawa-woloska/114-cmentarze/37569-cmentarz-zydowski-w-tyrawie-woloskiej> (dostęp: 27.11.2024).

⁴² <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/153-nowotaniec/114-cmentarze/24110-cmentarz-w-nowotancu#> (dostęp: 27.11.2024).

(lubel.), po przeciwnej stronie ulicy znajduje się cmentarz żydowski, *Okopiszczce* (g., podk.), na zboczu cmentarz żydowski⁴³, *Okopowisko* (p., podk.), cmentarz żydowski zniszczony podczas II wojny światowej⁴⁴. Nie ustalono bezpośredniego związku z cmentarzami dla dwóch części lasu *Okopisko* (podk.). Rozmieszczenie nazw od podstawy *okopisko* (i podobnych) związanych z dawnymi cmentarzami żydowskimi prezentuje Rys. 2.

4.7. Nazwy od choronimu *Palestyna*

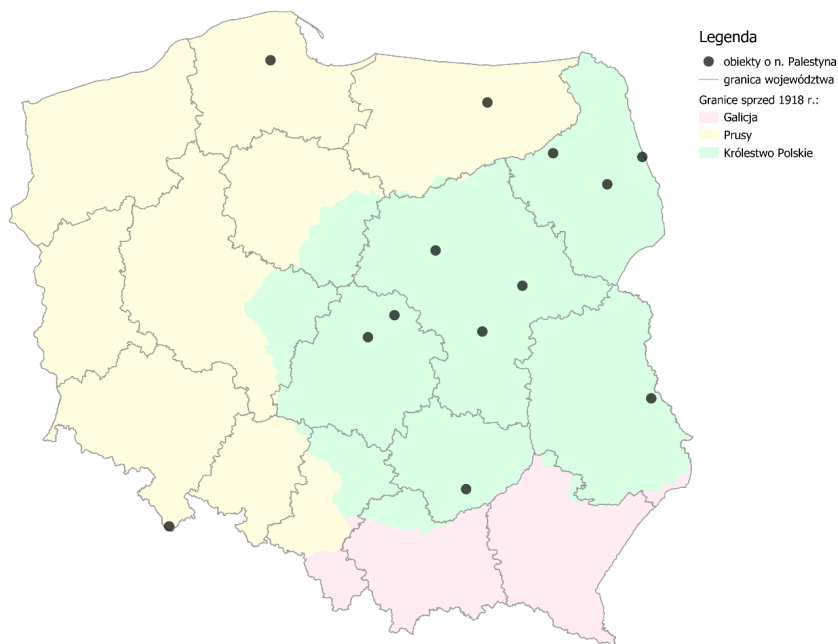
Nazwy typu *Palestyna*, pochodzące od historycznego choronimu na Bliskim Wschodzie, na obszarze Polski traktowane są jako importowane, mające raczej charakter żartobliwy, oznaczające odosobnione miejsca i części wsi, jednak niektóre miejscowości zamieszkiwane były przez Żydów (Buczyński, 1997, s. 48)⁴⁵. W środowiskach żydowskich, mimo wszystkich przemieszczeń, migracji, pamięć Palestyny pozostała żywa (Kula, 2002, s. 93) i część miejsc tak nazwanych może być związana z osadnictwem żydowskim w XIX wieku, kiedy rodziły się idee syjonistyczne stworzenia w Palestynie państwa żydowskiego. Taką motywację ma nazwa kolonii *Palestyna* (podl., Bilminy) założona w XIX wieku, z której koloniści żydowscy wyprowadzili się w latach 30. XX wieku (Filinowicz, 2018, s. 151)⁴⁶. Zapewne również przysiółek *Palestyna* koło wsi *Kuchary Żydowskie* (maz.) należy łączyć z osadnictwem Żydów. Nazwę *Palestyna* nosi współcześnie dziesięć części wsi i kolonii, z których trzy odnotowano w źródłach z XIX wieku, pozostałe na początku XX. Zarejestrowano także trzy nazwy terenowe, z których przynajmniej jedna ma związek z pamięcią o Żydach: *Palestyna*, pole (podl.), dawniej pastwiska na południe od Wąsosza, użytkowane przez Żydów (Ostrowski, 2023). Większość nazw *Palestyna* odnosi się do części wsi i ma charakter urzędowy, 5 jest niestandardyzowanych, a ich rozmieszczenie geograficzne przedstawia Rys. 3.

⁴³ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/139-lutowiska-d-urbanice/114-cmentarze/20065-cmentarz-zydowski-w-lutowiskach#> (dostęp: 27.11.2024).

⁴⁴ Miejsce, w którym Żydzi mieszkający w Jaśliskach chowali zmarłych, por. Słabczyński (2023, s. 211).

⁴⁵ Podobne sformułowanie pojawia się w tym opracowaniu odnośnie do nazw *Jeruzal*, *Jerozolima*, ale toponimy tego typu notowane współcześnie nie wykazują związku z osadnictwem żydowskim.

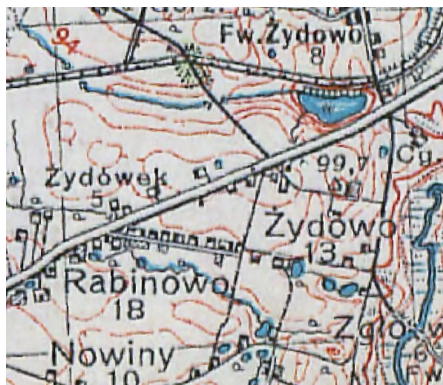
⁴⁶ Pamięć o Żydach tam mieszkających jest ciągle żywa wśród obecnych mieszkańców, opowieść o historii dokumentuje film z 2020 r. „Sokółska Palestyna” zrealizowany przez Jacka Słomińskiego (TVP3 Białystok, 2020).

Rys. 3. Toponimy od choronimu *Palestyna*
(oprac. Paweł Swoboda)

4.8. Nazwy od ap. *rabin*

Apelatyw osobowy *rabin* ‘naczelnik gminy żydowskiej, wybierany na urząd spośród uczonych w piśmie’ (jidysz *rabinner*, to z hebr. *rab-bi* ‘mistrzu mój’), notowany od XVII wieku (SEBań III, s. 5) stał się podstawą dwóch nazw miejscowych posiadających dokumentację od XIX wieku: *Rabinowo*, wś (kuj.-pom., Lubraniec), dawny folwark oddzielony od dóbr *Żydowo* (SG IX, s. 343) oraz *Rabinówka*, wś (lubel., Tomaszów Lubelski), będąca w posiadaniu rodziny Godfeldów, której przedstawiciel pełnił funkcję rabin (Niedźwiedz i in., 2021, s. 160), a także nazwy terenowej *Rabinówka*, dziś część lasu koło wsi Stare Kuchmy (podl., Michałowo), a dawniej folw. z fabryką sukna (zob. Rys. 4, 5, 6).

Rys. 4. Fragment mapy WIG (P38-S27) z 1934 roku

Rys. 5. Fragment mapy WIG (P47-S37) z 1937 roku

Rys. 6. Fragment mapy WIG (P36-S37) z 1931 roku

4.9. Nazwy od ap. *szabas* i pochodnych

Wyraz *szabas*, *szabat*, *sabat*, *szabes* 'cotygodniowe święto żydowskie, czas od piątkowego do sobotniego zachodu słońca, świętowany jako dzień odpoczynku' pochodzi z języka jidysz (< hebr. *šabat*), w języku polskim notowany jest od XVII wieku (WSJP). Od tego apelatywu pochodzą nazwiska *Szabas*, *Szabat*, *Sabat* RymSEN II, s. 516, 386. Odnotowano ogółem sześć toponimów z tą podstawą: *Szabaty*, część wsi Huta Nowa (podk., Harasiuki), *Szabatówka*, część lasu (podk., Narol), *Sabat* (dawniej *Szabas* XVIII w.), kolonia (maz., Wolanów), *Szabes*, pole (młp., Gręboszów) oraz dwa hydronimy *Szabasówka*, cieki płynące w pobliżu Sabatu i powiązane z nim genetycznie. Nazwy *Szabaty*, *Szabatówka* łączyć należy raczej z nazwiskiem *Szabat* notowanym dość licznie na tym terenie. Natomiast w wypadku nazwy *Sabat* możliwy jest związek z osadnictwem żydowskim; w par. Mniszek, do której przynależała attynencja i młyn *Szabas* odnotowano w 1787 roku 82 Żydów na 1742 mieszkańców (Derwich, 2000, s. 124).

5. PODSUMOWANIE

Analiza kilkuset współczesnych toponimów pochodzących od leksemów — „domniemanych nośników pamięci o Żydach” wykazała, że nie wszystkie nazwy są motywowane przez elementy kultury żydowskiej. Niewątpliwie nośnikami pamięci o Żydach są nazwy geograficzne derywowane od etnonimu *Żyd*, przymiotnika *żydowski*, mniej liczne pochodzące od apelatywów: *bóżnica*, *kirkut*, *okopisko*, *rabin* i choronimu *Palestyna*. Są one świadectwem osadnictwa żydowskiego, które jednak miało inny charakter, niż np. kolonizacja niemiecka, wołoska czy olęderska, różni się także od osadnictwa Tatarów czy Łużyczan (Sarbów) osadzanych we wsiach „jenieckich”. Ślady tamtych kolonizacji mamy w nazwach etnicznych i częściowo patronimicznych. Żydzi nie przybywali jako zorganizowane grupy osadzające całe wsie, podobnie jak Ormianie, którzy docierali na ziemię polskie w stosunkowo niewielkich grupach, trudnili się handlem i nie pozostawili śladów w toponimii. Prawo polskie pozbawiało Żydów możliwości nabywania majątków ziemskich, stąd brak starych nazw typu dzierżawczego, które pojawiają się dopiero później. Taki charakter osadnictwa wpłynął na to, że badana grupa nazw odnosi się do obiektów niewielkich i stosunkowo niedawno powstałych. Duża część toponimów dokumentuje miejsca pochówków, miejsca schronienia i innych tragicznych wydarzeń z okresu II wojny światowej. Warto zwrócić uwagę, że dla nazwania żydowskich cmentarzy istnieje kilka określeń, które wtórnie zaczęły funkcjonować jako toponimy, np. *Żydowska Górka*, *Żydowskie Góry* (notowane głównie w dawnym zaborze pruskim), *Kirkut* i podobne (w Królestwie Polskim i Galicji) oraz *Okopisko* (w Galicji).

Wydobyte nazwy geograficzne są przedmiotem trwałej, zapisanej pamięci zbiorowej Polaków. Są „palimpsestowymi złożami przeszłości” (Nycz, 2017, s. 153), których treścią jest tysiącletnia obecność Żydów w Polsce. W świetle toponimii Żydzi postrzegani byli przez pryzmat etnosu i/lub religii, działalności rzemieślniczej, przemysłowej, rolniczej i martyrologii w czasie II wojny światowej. Autorka wystąpiła tu w charakterze obserwatora, sprawozdawcy, wydobywającego przedmiot i treść pamięci poprzez opis wybranych nazw geograficznych.

SKRÓTY

- ap. — apelatyw
- cz. — część
- cz. mta — część miasta
- dśl. — dolnośląskie
- g. — góra
- hebr. — hebrajski
- jez. — jezioro
- kol. — kolonia
- kuj.-pom. — kujawsko-pomorskie
- leśn. — leśniczówka
- lubel. — lubelskie
- lubus. — lubuskie
- łac. — łański
- łódz. — łódzkie
- m. — miejscowość
- maz. — mazowieckie
- młp. — małopolskie
- n. — nazwa
- n. m. — nazwa miejscowości
- n. os. — nazwa osobowa
- niem. — niemiecki
- opol. — opolskie
- os. — osada
- p. — pole
- podk. — podkarpackie
- podl. — podlaskie
- pom. — pomorskie
- prus. — pruski
- przys. — przysiółek
- słow. — słowiański
- warm.-maz. — warmińsko-mazurskie
- wś — wieś
- zpom — zachodniopomorskie

LITERATURA

- Abramowicz, Z. (2003). *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich* [Etymological dictionary of surnames of Białystok Jews]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Abramowicz, Z. (2010). *Antroponimia Żydów białostockich* [Anthroponymy of Białystok Jews]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Bergman, E. (2006). Żydzi na wsi w Królestwie Polskim w XIX i XX wieku [Jews in the countryside in the Kingdom of Poland in the 19th and 20th centuries]. W: W. Mielewcyk, U. Siekacz (red.), *Żydzi na wsi polskiej. Sesja naukowa. Szreniawa, 26-27 czerwca 2006* (s. 30–36). Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Bielawski, K. (b.d.). Włocławek. *Cmentarze żydowskie w Polsce*. <http://cmentarze-zydowskie.pl/wloclawek.htm> (dostęp: 27.11.2024).
- Buczyński, M. (1997). *Pamiętkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich* [Commemorative place names in Slavic languages]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Cała, A., Węgrzynek, H., Zalewska, G. (2000). *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik* [History and culture of Polish Jews. Dictionary]. Warszawa: WSiP.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona [Languageized memory]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (s. 109–119). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Chlebda, W. (2019). Z katalogu zajęć pamięcioznawczych [From the catalogue of memory science tasks]. *Stylistyka*, 28, 7–24. <https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.1>
- Chlebda, W. (2022a). Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans: Cz. I [Remembrance of Jews in the great dictionaries of the Polish language: Reconnaissance: Part 1]. *LingVaria*, 17(1), 69–82. <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.33.06>
- Chlebda, W. (2022b). Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans. Cz. II [Remembrance of Jews in the Great Dictionaries of the Polish Language: Reconnaissance: Part 2]. *LingVaria*, 17(2), 65–82. <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.34.05>
- Chłudziński, A. (2007). Ślady żydowskie w toponimii pomorskiej [Jewish traces in Pomeranian toponymy]. W: M. Jaroszewicz, W. Stępiński (red.), *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku* (s. 405–418). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Derwich, M. (2000). *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dóbr i dochodów dziesięcinnych benedyktyńskiego opactwa św. Krzyża na Łysej Górze do 1819 r.* [Materials for a historical and geographic dictionary of goods and revenues subject to the title of the Benedictine Abbey of the Holy Cross in Łysa Góra until 1819]. Wrocław: Larhcor.
- Dvořákova, Ž. (2023). Neighbours who disappeared: non-settlement names with the element *Žid* ('Jew') in Bohemia. W: U. Bijak, P. Swoboda, J. B. Walkowiak (red.), *Proceedings of the 27th International Congress of Onomastic Sciences. Onomastics in Interaction With Other Branches of Science. Volume 1. Keynote Lectures. Toponomastics* (s. 99–120). Kraków: Jagiellonian University Press.
- ESHP = *Elektroniczny słownika hydronimów Polski*. (b. d.). [Electronic dictionary of hydronyms of Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl/> (dostęp: 27.11.2024).
- Fijałkowski, P. (2006). Żydzi w mazowieckich wsiach od czasów najdawniejszych do początków XIX wieku [Jews in Masovian villages from the earliest times to the beginning of the 19th century]. W: Mielewcyk, U. Siekacz (red.), *Żydzi na wsi polskiej. Sesja naukowa. Szreniawa, 26-27 czerwca 2006* (s. 17–29). Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Filia obozu Stutthof (KL) w Grodnie. (2024, 19 stycznia). W: *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Filia_obozu_Stutthof_\(KL\)_w_Grodnie&oldid=72613473](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Filia_obozu_Stutthof_(KL)_w_Grodnie&oldid=72613473)

- Filinowicz, A. (2018). Nazwy terenowe świadectwem istnienia społeczności żydowskiej. Na przykładzie mikrotoponimii powiatu sokólskiego [Place names as an evidence of Jewish existence. Based on the microtoponymy of the Sokólski district]. W: J. Ławski, K. K. Pilichiewicz, A. Wydrycka (red.), *Żydzi wschodniej Polski. Seria VI. Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku* (s. 143–153). Białystok: Prymat.
- Grabowska, U. (2008). Mariawici i Żydzi — rzecz o pomocy [The Mariavites and the Jews — on help]. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 4, 442–465. <https://doi.org/10.32927/ZZSiM.282>
- Honoratka (Tatry). (2023, 5 kwietnia). W: *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Honoratka_\(Tatry\)&oldid=70048653](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Honoratka_(Tatry)&oldid=70048653)
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*. (b. d.). [Internet dictionary of Polish surnames]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/> (dostęp: 27.11.2024).
- Jagielski, J. (b.d.). macewa. W: Z. Borzymińska, R. Żebrowski (red.), *Polski Słownik Judaistyczny*. Delet. <https://delet.jhi.pl/psj?articleId=15427> (dostęp: 27.11.2024).
- Kmoch, M. W. (2020, 9 sierpnia). MAŁA OJCZYŻNA: Żydzi w gminie Jednoróżec (powiat przasnyski) [SMALL HOMELAND: Jews in the Jednoróżec commune (Przasnysz district)]. *Kurpianka w wielkim świecie*. <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2020/08/maa-ojczyzna-zydzi-w-gminie-jednorozec.html>
- Kula, M. (2002). *Nośniki pamięci historycznej* [Carriers of historical memory]. Warszawa: DiG.
- Łuczkowski, J. (2017). *Gmina Sławno: wczoraj i dziś* [Sławno commune: yesterday and today]. Sławno: Urząd Gminy.
- Niedźwiedź, E., Niedźwiedź, J., Czubaj-Gancarz, M. (2021). *Dzieje miejscowości gminy Tomaszów Lubelski* [The history of the localities of the Tomaszów Lubelski commune]. Zamość — Tomaszów Lubelski: AKAPIT.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2021). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 1–16). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Nycz, R. (2017). *Kultura jako czasownik* [Culture as a verb]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Ostrowski, A. (2023). Nazewnictwo [Naming]. W: *Wąsosz nad Wissą*. <https://adamostroy1.wixsite.com/adam-ostrowski/nazewnictwo> (dostęp: 27.11.2024).
- Pietrasiewicz, T. (b.d.). Sierpień 1942. Generalne Gubernatorstwo. Dystrykt Radom. Sytuacja w powiatach [August 1942. General Government. Radom District. Situation in counties]. *Teatr NN*. <https://teatrnn.pl/ar-oplakiwanie/sierpien-1942-generalne-gubernatorstwo-dystrykt-radom-sytuacja-w-powiatach/> (dostęp: 27.11.2024).
- PRNG = *Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych* [National Register of Geographical Names]. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. <https://www.geoportal.gov.pl/pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych-prng/> (dostęp: 27.11.2024).
- Rejter, A. (2016). *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu* [Proper name towards genre and discourse]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski* [Lemko vocabulary and nomenclature]. Warszawa: Semper.
- RymSEN = Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Surnames of Poles. Historical and etymological dictionary] (T. 1–2). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN; Instytut Języka Polskiego PAN.
- SEBań = Bańkowski, A. (2000–2014). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Etymological dictionary of Polish] (T. 1–3). Warszawa: PWN.
- SEBor = Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological dictionary of Polish]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SENGŚ = *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological dictionary of geographical names of Silesia]. <https://sengs.e-science.pl/> (dostęp: 27.11.2024).

- SG = Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries] (T. 1–15). Warszawa.
- SGPPAN (kartoteka) = *Kartoteka Słownika gwar polskich* [Dictionary of Polish dialects (records)]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156> (dostęp: 27.11.2024).
- Sitarz, M. (2002). Nazwy osobowe Żydów. Próba objaśnienia [Personal names of Jews. Attempted explanation]. W: A. Cieślíkowa (red.), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* (T. 5, s. 3–18). Kraków: DWN.
- SJPDor = Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (wersja elektroniczna). <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/>
- SJPPWN = Wydawnictwo Naukowe PWN. (red.). (b.d.). *Słownik języka polskiego PWN* [PWN dictionary of the Polish language]. <https://sjp.pwn.pl/sjp/> (dostęp: 27.11.2024).
- Sk = *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 IX 1921 r. i innych źródeł* [Index of localities in the Republic of Poland prepared on the basis of the results of the first general population census of 30.09.1921] (t. III: woj. kieleckie, 1925; t. XIII: woj. łwowskie, 1924). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- SL = Linde, S.B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (T. 1–6). Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of Low Beskid]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Stankiewicz, D. (b.d.). Cmentarze żydowskie, miejsca egzekucji, zbiorowe mogiły na terenie województwa podlaskiego [Jewish cemeteries, execution sites, mass graves in the Podlaskie Voivodeship]. *Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska — Izrael*. <https://bialystok.jewish.org.pl/page5.html> (dostęp: 27.11.2024).
- Stieber, Z. (1966). Rzym, krzyż, Żyd [Rome, cross, Jew]. *Rocznik Sławistyczny*, 26(1), 33–34.
- SSNO = Taszycki, W. i in. (red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish personal names] (T. 1–7). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sstp = Urbańczyk, S. i in. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [Dictionary of the Old Polish language] (T. 1–10). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szuchta, R. (2015). 1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki [1000 years of history of Polish Jews. A journey through the ages]. *POLIN*. https://www.polin.pl/sites/default/files/podrecznik_1000_lat_historii_zydow_polskich_podroz_przez_wieki_web.pdf
- Turczyńska, K. (2019, 24 maja). Żydowski Jar — urokliwy wąwóz w Bałtowie, w którym odkryto ślady dinozaurów [Żydowski Jar — a charming gorge in Bałtów, where traces of dinosaurs were discovered]. *Skomplikowane*. <https://skomplikowane.pl/na-trasie/zydowski-jar/>
- TVP3 Białystok (2020, 25 sierpnia). *Sokołska Palestyna* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ueUrenKt7Q>
- WIG = Taktyczna mapa Polski w skali 1 : 100000 wydana przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Warszawie w latach 1924–1938 [Tactical map of Poland on a scale of 1:100,000 published by the Military Geographical Institute in Warsaw in the years 1924–1938]. <http://mappywig.org> (dostęp: 27.11.2024).
- Wirtualny Sztetl* [Virtual Sthetl] (2009). Portal Muzeum POLIN. <https://sztetl.org.pl/> (dostęp: 27.11.2024).
- Wołnicz-Pawłowska, E. (2013). *O nazwach wodnych w Polsce* [About water names in Poland]. Warszawa: DiG.
- Wójcicka, M. (2018). Język pamięci zbiorowej (w kontekście kultury oralności, piśmienności i elektralności. Prolegomena [The language of collective memory (in the context of the culture of orality, literacy and electracy. Prolegomena]. W: W. Czachur (red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (s. 68–93). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Wójcik, R. (2014). 1000 lat historii Żydów polskich: miniprzewodnik po Wystawie Stałej Muzeum POLIN [1000 years of the history of Polish Jews: a short guide to the POLIN Museum's Core Exhibition]. *Google Arts & Culture*. <https://artsandculture.google.com/story/DwWxB806kgoA8A?hl=pl>
- WSJP = Żmigrodzki, P. (red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego* [Great dictionary of Polish language]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl/> (dostęp: 27.11.2024).
- Żbikowski, A. (2010). Żydzi [Jews]. W: M. Kopczyński, W. Tygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej* (s. 99–112). Warszawa: Muzeum Historii Polski.

SUMMARY

JEWS AND THE MEMORY OF THEM IN THE CONTEMPORARY TOPONYMY OF POLAND (A RECONNAISSANCE)

The subject of this article are Polish contemporary geographical names originated from the ethnonym *Żyd* 'Jew' and other lexemes related to Jewish culture. The material was excerpted from the "National Register of Geographical Names" (PRNG) and compared with data concerning history of these places. The analysis of several hundred toponyms derived from certain lexemes — "alleged carriers of memory of the Jews", showed that not all of them are related to the elements of Jewish culture. Undoubtedly, the carriers of the memory of Jews are numerous geographical names derived from the ethnonym *Żyd*, the adjective *żydowski* 'Jewish' and, less numerous appellatives: *bóżnica* 'synagogue', *kirkut*, *okopisko* 'Jewish cementary', *rabin* 'rabbi', and the choronym *Palestyna*. They are testimony to Jewish settlement, property rights, tragic events during World War II, and document places of prayer, refuge and burial places. These toponyms are the subject of the permanent, recorded collective memory of Poles.

Keywords: Jews, geographical name, carrier of memory, Poland